

ՆՈՐ

ԱՅԳ

ՓՈՔՐ ՀԱՅԳ

ՅՈՒԵԼԵՆԱԿԱՆ ԹԻՒ

Խմբագրական

ԶՈՅԳ ՅՈՒԵԼԵԱՆՆԵՐԸ

Գ. Յ. ԿԻՒԼԵԱՆ

ԱԶԳԵՐՈՒ զարդացական փառապանծ շրջանները — ինչպէս մեր
ալ Ռսկեդարը — խաղաղութեան ծնունդ են։ Հետեւաբար դժբաղդ
պարաղայ մըն է մեր զոյգ յոբելեաններուն հանդիպումը այնպիսի
ժամանակի մը, երբ դու Արէսը գժնգակ վրդովումի մատնած է
պարսկահայը, տաճկահայը, բուլղարահայն ու ըուսկահայը, որոնց
սոյն տագնապալի կացութիւնը բնական է որ ջղայնօտէ վտարան-
գի հայութեան միւս հատուածներն ալ Արդ ս'ըբան բաղձալի էր
խաղաղութիւնը՝ մանաւանդ այսօրինակ հաղուադէպ դարադարձե-
լու առթիւ. դարադարձերու, զորոնք միահամուռ տօնելուն մէջ
պիտի կենար անոնց մեծաշուք հանդիսաւորութիւնը։ Անոնց գե-
րազանց նշանակութեան առջեւ — կը սիրենք յուսալ թէ — պիտի
յնգէին նկատումներն ու խաղիները, պիտի մուշուէին հանդանակի ու գաղա-
փաքի երանդները՝ սիրողաբար բարբառելու սրանշայման և պաշտանքի խուկն

ու կնդրուկը անմեռ յիշատակին առջեւ այն հոյակապ անձնաորութեանց, որ ռահվիրայ հանդիսացան Հայ գրի գիւտիկն, անոր բազմօրինակման ու յաւերժացման: Աւա՛ղ որ այս անգամ ալ հայ հորիզոնը արին-արցունք չիթերով ծիածանուած է: Ասով հանդերձ ապերախտութիւն պիտի ըլլար անտարբեր զըստընդիլ հայ խնայականութիւնը կենսունակութեամբ օժտող և հայ ազգը անկորուստ քաղաքակրթութեան մը պողոտային մէջ դնող զոյգ ազգակներու մասին: Ուստի հակառակ անտեսական ու քաղաքական գծեղակ պարագաներու՝ նոր Այգն ալ կը ցանկայ մատուցանել իր երախտածօնը հայ Այրուբենի հոյանուն վարպետին և հայ սպազբութեան արնաշան սատարներուն: Այո՛, նոր Այգը չէր կրնար անփոյթ մնալ, քանի որ ան կը ցոյցըայ հորիզոնին վրայ Փոքր Հայքի, որ բարերաստիկ զուգադիպութեամբ մը ծնունդ է տուած գէմբերու, որ գայեկեցին ու զարգացուցին հայ Տպագրութիւնը — ինչպէս Աբգար Գպիր Թօխաթեցի և ապա Գրիգոր Գպիր Մարգուանցի. երկնեցին ու մարմին տուին հայ գրական Վերածնութեան — ինչպէս Միսիթար Աբբայ Սեբաստացի: Արդէն այսօր ալ Փոքր Հայքը զանցառելի գիրք մը չէ որ կը գրուէ իր կրթական հաստատութիւններով, մամուլով, բազմազան ակումբներով ու կազմակերպութիւններով եւայլն, որոնք հետզհետէ պիտի պատկերանան այս էջերուն մէջ:

* * * Մեր վերնագիրը քչիկ մը ընդարձակ է. քանզի մենք նպատակ չունինք սոյն գրեթէ համրուած տողերուն մէջ վերլուծել Զոյգ Ռորելեանները՝ մանրամասնօրէն մատնանշելով անոնց կենսական կարեւորութիւնը տօճմային, լեզուական ու գրական, եկեղեցական, քաղաքական ու քաղաքակրթական և այլ բազմապիսի հայեցակէտերէ: Մենք պիտի շատանանք յաւէա շեշտելով քանի մը կէտեր, որ անտեսուած են սովորաբար:

Վռամչապուհ

Մեր Ոսկեգարու քաջատուն անձնաորութեանց մասին ճառուած ատեն յաճախ կ'անտեսուի Վռամչապուհի գերբը: Ուրիշ ազգերու ոսկեգարերը իրենց քաղաքական գործիչներուն անունով յորժորջուած են Պերիկլեան, Օգոստեան, Եղիսաբեթեան, Լուգովիկեան գարեր. մինչ մեր մատենագիրները, ընդհանրապէս կըբերական, յաւէա պանծացուցած են Սահակն ու Մեսրոպը: Միակուզմանիւթիւն, որ կը խեղաթիւրէ ճշմարտութիւնը, և կա՛յ աւելի կործանարար ոյժ մը քան խեղաթիւրումը ճշմարտութեան: Վռամչապուհ լաւ սերտած էր իր ժողովուրդը սիրաշահելու, զանոնք համերաշխելու զազանիքը. ան քաջ ուսումնասիրած էր բարի գրացնութեան էական սկզբունքները. հետեւաբար իր իմաստուն կառավարութիւնը թէ՛ արտաքին և թէ՛ ներքին խաղաղութեամբ օժտեց հայրենիքը: Ան գիտցաւ նաեւ գնահատել ու միանգամայն խրախուսել տաղանդները: Վերջապէս ան իր շրջահայեաց քաղաքականութեամբ ըստեղծեց այնպիսի գերբնախր պայմաններ, որ նպաստեցին հայ մտքի ծլարձակումին և անխափան բարդուածումին: Հայոցս համար դարազուխ կազմող

այդ կարճ բայց փայլուն շրջանին նախընթաց և յետագայ պատմութիւնը ցոյց կու տայ թէ առանց Վառաձայութեան նման խաղաղասէր, հայրենասէր և լրջամիտ թագաւորի մը, Հայկական Ռսկեղար մը գոյութիւն պիտի չունենար, և մեր ազգն ալ պիտի մասնուէր անդիւր անդպիր ժողովուրդներու աննախանձելի ճակատագրին:

Հետեւաբար Մեծարդի և Սահակի սրբափայլ և խորաթափանց ճակատները բոլորող լուսապատկերները պէտք չէ նսեմացնեն փառապատկը, որ արդարապէս կը վայելէ Վառաձայութեան գերիմաստ ճակատին:

Ս. Մեծարդ 361—349

Վաղեմի դարեր գերբնականացուցած են լեզուի ինչպէս նաեւ այբուբենի ծագումը: Մեր ազգն ալ ունեցած է այդ հնարոյր վարկածին պաշտպան ախոյեաններ՝ նկատելով հայերէնը «գրախօսի լեզու» և հայ տառերը «արդիւնք հրաշից»: Արդի քննադատութիւնը նոյնիսկ գոյութեան իրաւունք չտար այդպիսի գիտական հիմունքէ զուրկ յայտարարութիւններու: Եթէ անպատճառ պէտք կայ հրաշի, ահա՛ Մեծարդի հրաշալի միտքը, որ կրցաւ բաշ ըմբռնել ազգային անհրաժեշտ կարկըր, անոր գերազանց եկեղեցասէր ու ազգասէր սիրտը զգաց պէտքը ազատագրուելու օտար բարբառներու տիրապետութենէն՝ հեղինէն ու ասորիէն: Սոյն կորովամիտ գիտակցութիւնն էր որ ծնունդ կու տար գրի գիւտին, որ սահմանուած էր ցունց տալու և շարժման մէջ գնելու հայ մտաւորական կենսիւր: Անոր յստակատեսութեան արդիւնքը եղաւ այնպիսի լուսարձակ մը, որ դարերու խաւարարորդ փոթորկումներուն մէջ իսկ պիտի կարենար ցոյց տալ արահետը գէպի բարոյական և իմացական զարգացում, գէպի տեւական քաղաքակրթութիւն: Ահա՛ թէ ո՛ւր կը կենայ Ս. Մեծարդի մեծագործութեան հրաշալիութիւնը, անոր ճակատին անթառամ լուսապատկը:

Ս. Մեծարդ իր բազմակողմանի հմտութեան կը միացնէր ճշմարիտ առաքեալի մը աննահանջ հոգին, որով փութաց ան երկրին ամեն կողմերը՝ դարման տանելով ժողովուրդին յոգնազան վէրքերուն: Ըյս տարաւ հոն ուր խաւար կը տիրէր: Գպրոյներ բացաւ, աշակերտներ հասցուց, որոնց և Ս. Սահակի աշակցութեամբ թարգմանեց Ս. Գիրքը և եկեղեցական հայրերու գրուածքները, և այս կերպով ազատեց եկեղեցասէր ժողովուրդը վերժանութիւնէն, որոնք և կեղեցւոյ մէջ Ս. Գրքին օտար լեզուով ընթերցումը թարգմանաբար ներկայացրնելու պաշտօնը ունէին: Սակայն կարծես այս ներքին առաքելական գործունէութիւնը չկրցաւ գոհացում տալ անոր եռանդին, այնպէս որ ան ընդարձակեց իր սահմանը մինչեւ երկիրները Վրաց և Աղուանից՝ անոնց լեզուներն ալ օժտելով իրենց յատուկ այբուբեններով: Ահա՛ սոյն իսկական վեհանձնութիւնը կրնայ տիպար հանգիստանալ քսաներորդ լուսաւոր(ը) դարու կարգ մը ժլատներուն, որ կը զլանան ցեղերու՝ անոնց արդէն իսկ ունեցած այբուբենները՝ ջանալով կապուել զանոնք մինչեւ անդամ անոնց մայրենի բարբառներէն:

Գրիգոր Լուսաորիչ ազգին բերաւ կրօն մը, զոր արմատացնելու համար շանաց արմատախիլ ընել ինչ որ տօհմային էր, և որովհետեւ ընիկ զիր ու գրականութիւն չկար՝ ուստի պատրաստ էր վտանգը ձուլուելու — ազգով ու եկեղեցիով — կա՛մ սեմական ասորիին և կա՛մ հնդեւրոպական յոյնին հետ: Մինչ Մեսրոպի հրաշայի հանճարին շորհիւ հայութեան ազգային ու եկեղեցական ինքնութիւնը դրուեցաւ այնքան ամրակուռ հիմերու վրայ, զորոնք չկրցան խախտել հազար հինգ հարիւր տարիներու կատարի մրրիկները: Ահա՛ հրաշայիտօրիւնը Ս. Մեսրոպի հրաշայի տաղանդին ու հրաշայի գործունէութեան:

Մեսրոպ՝ ծնած Տարօնի Հացեկաց գիւղը, քաջահմուտ ասորի և պարսիկ լեզուներու (հաւանաբար նաեւ յունարէնի), ապա արքունի դիւանին քարտուղար, ապա զինուորական և յետոյ վարդապետ ու առաքեալ, թարգմանիչ ու հեղինակ, իր աճիւնները կը հանդէպին Օշականի մատուռին հովանուոյն տակ:

Ս. Սահակ Պարբեւ. — 439

Հայ գրերու գիւտին և հայկական ոսկեգարու մը ծնունդ տուող գերապանծ գէօքերէն մէկն է Ս. Սահակ Պարբեւ: Իբրեւ որդի Ներսէս Մեծի նրման բարեկարգիչ հօր մը, հմուտ հեղին լեզուին ու գրականութեան, մեծատաղանդ վարիչ, գիրքով կաթողիկոս՝ կարելին բրաւ մտաւոր շարժման մղելու ազգը: Բարեբաղդաբար գործակից ունեցաւ Վառչապուհի նման խմաստուն թագաւոր մը, և Մեսրոպի պէս աշխատանքի անվկանգ հսկայ մը, որոնց հետ համերաշխ գործունէութեամբ յաջողեցան հասնիլ իր փայլալայտ նպատակին: Ինքը գերբնտիր խորհրդական մըն էր, ժողովուրդին գորովի հայրը, իր անձնական եռանդը խրախոյս կը ներշնչէր: Գիտէր օգտուիլ ժամանակակից լուսաւորութեան կեդրոններէն, ուր ուսանողներ կը գրկէր՝ ազգին հմուտաշատ կրթիչներ պատրաստելու: Ասոնք և ասոնց նման չքնաղ բարեմասնութիւններ կը հանդիսացնէին զինքը Հայաստանի զարգացական շարժումին կեդրոնական զրուպանակը:

Ս. Սահակ էր նաեւ ճշգրտող բանասէր մը, որ յլկեց, մաքրեց խորթացած հայերէնը և անով կատարեց Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը՝ իրաւամբ «թագուհի թարգմանութեանց» իր անսեթեւեթ ու միանգամայն ջգուտ սճովը: Այդ նոյն վճիռ սճով գրեց նաեւ Աւագ Շարթու հողեշունչ շարականները՝ հիւանալի յուշարձաններ իր գերազանցապէս բանաստեղծ հողւոյն:

Անոր բազմարժէք, զորս ոսկի կեանքը՝ ոսկիի վերածեց իր սպրսած ժամանակամիջոցը՝ օժտելով յետագայ սերունդները ազգային ոսկեղաւրու մը փառքով, և յոյ՛ց տալով անոնց պահեար, որ սեմականութեան կ'առաջնորդէ:

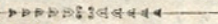
* * * Վերեւ խիստ համառօտակի ներկայացուցինք Հայկական Ոսկեգարուն աստարող երեք գլխաւոր գէօքերը և անոնց գործունէութեան էական կէտերէն մէկ քանին՝ պարզապէս շեշտելու ներկայ Հազարհինգ հարիւրամեակին բարձր նշանակութիւնը: Նոյն իսկ պահիկ մը երեւակայել թէ աւանց գրերու գիւտին

մըքան ազետալի պիտի ըլլար մեր ճակատագիրը՝ գլխաւ պայտայ կու տայ ամեն ազգասէր հոգիի:

Արդ նոր Այգն ալ որ իր դոյութիւնը կը պարտի Ոսկեգարու սոյն երբեակ սատարներուն, իր ներկայ Յորելինական թիւով կու գայ իր ջերմալերմ յարգանքը մատուցանել անոնց խնկելի յիշատակին: Անմահ են անոնք, և անմահ պիտի մնան մինչեւ որ վերջին հայր մահանայ: Բայց մի՛ վրդովի՛ք, այդ անմահները իրենց ազգը անմահացնելու ջանքերով էր որ անմահացան:

* * Հոս զանց կ'ընենք խօսիլ Հայ Տպագրութեան ռահիրաներուն մասին: Պրոֆ. Կ. Թումանեան այդ մասին գրեց իր՝ Մարշաւանցի Գրիգոր Գպիրի նուիրած հմտալից յօդուածաշարքին մէջ: Եւ արդէն այս անգամ ալ անոնց մասին գրուած ռատմաստիւթիւններ պիտի երեւին նոր Այգի ներկայ Յորելինական քիւիւն «Փոքր Հայքի Մեծ Գեմքեր» բաժնին մէջ:

Սակայն վերջակէտը գնելէ առաջ կ'ազենք շեշտել երախտագիտութեան կարեւորութիւնը. հարկ է մշակել զայն: «Ապերախտութիւնը հոգւոյ սնանկութիւնն է», արդ կրնա՞յ բարգաւաճիլ անանկ հոգիներէ բաղկացեալ ազգ մը:

Փոքր Հայքի Պատմականը

ՓՈՒՐ ԼԱՅՔԻ ԱՆՅԵԱԼՆ ՈՒ ՆԵՐԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ

I.

Գ. ՕՁԱՆԵԱՆ

Փոքր Ասիա՝ հին օրերու բոլոր կազմակերպուած ազգութեանց ու զինուորական ոյժերու բաղխման կրկէսը դարձած է: Անիկա կը նմանի նշանակելի թատերարեմի մը, որուն վրայ ներկայացուած են անհաշիւ տաւմներ, երկար դարերու լնթացքին մէջ: Շատ մը ազգեր ու ժողովուրդներ, աշխարհակալներ ու իշխաններ եկած անցած են Անաթոլիայի հորիզոնէն: Գաղթային մեծ հոսանքներ, բարբարոս արշաւանքներ, ահեղ պատերազմներ ու պատմական շատ մը դէմքեր Փոքր Ասիոյ կիսանքը կազմած են ու անոր տուած են եզակիսն պատմութիւն մը՝ մեծ, բնոյթաւ, հակոյակիսն ու չքեղ: Նախնի ժամանակներու մեծ փիլիսոփայական գործունէութեան մէջ Փոքր Ասիոյ գրաւունքն եղած է կեդրոնական առանցքն իրենց բոլոր զինուորական

շարժումներուն ու պատերազմներուն: Աշխարհագրական դիրքը ընծայած է անոր բացառիկ կարեւորութիւն մը, ու զայն օժտած՝ փառաւոր և շահագրգռական պատմութիւնով մը: Փառած լայնալիր՝ Եւրոպայի ու Ասիոյ միջեւ, Արեւելքի ու Արեւմուտքի պայքարող ազգեցութիւններու և իրերաւորձան ոյժերու պատմական հանգրուանն է Փոքր Ասիա, առաջնադասին զլիաւոր և մեծ զիժը, որուն վրայ իրենց սուրբ պատեաններէն հանած են բազմաթիւ ցեղերու ներկայացուցիչներ: Արիական կամ ոչ-արիական ցեղերը ամենն ալ ժամանակի լնթացքին մէջ ճաշակած են այս հարուստ և բարեբեր երկրին կիսանքը: Փոքր Ասիա այն պատմական ճանապարհն ու պողոտան է, ուրկէ անցած են՝ Հառափն ու Յունականութիւնը, փոխգաղափարն ու քետային,